

РЕЦЕНЗИЯ

за дисертационния труд на доц. д-р Ирена Николова Кръстева-Градева
„Изпитанието на преводимостта (Съвременни парадигми на превода)“
за присъждане на научната степен „доктор на науките“
по професионално направление 2.1. Филология (Теория и практика на превода)
от проф. дфн Владимир Едуардо Сабоурин-Дренска

Познавам колегата Ирена Кръстева на първо място като автор на монографията *Преображенията на Хермес. Преводът между етика и херменевтика* (2015)¹, издадена от престижното издателство „Изток-Запад“ и Университетски комплекс по хуманитаристика „Алма Матер“. Издавайки предложената за обсъждане дисертация в книжна форма, Кръстева следва една добра практика, която в определени водещи академични традиции е задължително условие за допускане до защита. Преди да се запозная с дисертационния вариант на изследването, имах възможността да прочета книгата, стъпваща върху дисертационния труд. Специално искам да отбележа, че обсъжданото дисертационно изследване вече има собствен живот на издадено произведение с потенциал на четиво за поколения студенти, изучаващи теория на превода. Нещо повече: книгата на Кръстева е първото по рода си българоезично изследване, представящо систематично и дружелюбно към читателя актуални парадигми на превода в херменевтичен ключ със силен етически залог.

Успоредно с преподавателската си дейност като доцент по Теория на превода Ирена Кръстева е продуктивен практикуващ преводач от френски и италиански, на когото дължим ключови за самосъзнанието на съвременната българска хуманитаристика и литературен живот преводи, сред които изпъкват *Раждање на клиниката* на М. Фуко, *Различие и повторение* на Ж. Делюз, *Прочити* на П. Рикьор, *Секс и ужас* на Паскал Киняр. Дисертационният труд е очевиден продукт както на дългогодишна изследователска работа, така и на не по-малко респектираща преводаческа и преподавателска практика. Не се колебая да се доверявам на преводите на френска хуманитаристика на Кръстева и не се

¹ Кръстева, И. *Преображенията на Хермес. Преводът между етика и херменевтика*, София: Издателство „Изток-Запад“, УКХ „Алма Матер“, 2015.

колебая да препоръчам книгата ѝ на студентите си по теория на превода, въпреки метаезиковата ѝ софистицираност.

Да теоретизираш това, което правиш най-добре – в крайна сметка върховните блаженства на живота си – може да се окаже рисковано начинание. Поне от *Марионетния театър* на Клайст и неговите романтически тривиализации насетне перформативната грация, от една страна, и усилието на рефлексията, от друга, неизбежно се съчленяват в мъчителни иронично-парадоксални конфигурации: грацията на марионетката, недостижима за надарено със съзнание същество (но достижима за един Бог); неподражаемата за рефлексивно самопричинилия си пълнолетност модерен субект непринуденост на античното момче роб, вадещо бодил от стъпалото си; видяната на път за Русия небрежно фехтуваща с дясната лапа мечка, която винаги различава (и парира) реалните удари от финтовете (пред които не трепва) на плувналата в пот западна субектност. Описанието на ситуацията, в която попада подложилният на съзерцание блаженствата на своята *vita activa*, направено от един балетен солист, възхваляващ асубектната грация на танца на марионетките, е резюмирано по следния обезкуражаващ начин: „Виждаме как в степента, в която в органичния свят рефлексията гасне и отслабва, грацията изпъква все по-сияйно и господстващо.“ В дисертационния труд, който представлява първото монографично българоезично изследване на Кръстева², тази обратнопропорционална зависимост между грация и рефлексия, приложима към апориите на традуктологията, се обръща в продуктивно разглеждане на превода преди всичко като „форма на живот“ и „значима социална практика“ (с. 77), чийто телос е определено „върховно блаженство“ (срв. с. 243), постижимо по пътя на една „екзистенциална рефлексия“ (233). Дисертацията обединява в себе си трудните за съчетаване добродетели, от една страна, на научно изследване, представящо по метаезиково софистициран начин актуалното състояние на дебата в дадено дисциплинарно поле, и, от друга, на първи по рода си в българското хуманитарно пространство учебник по теория на превода, характеризиращ се с впечатляваща дружелюбност към читателя и лекота на изложението.

Концептуалното поле, в което се полага осмислянето на превода като форма на живот, се задава на първо място от незаобиколимия за „[в]сяка сериозна съвременна

² Кръстева има издадени две книги на френски: *Pascal Quignard: la fascination du fragmentaire* (L'Harmattan, 2008) и *Pour comprendre la traduction* (L'Harmattan, 2009).

рефлексия върху превода“ (с. 246) текст на Валтер Бенямин *Задачата на преводача*, определен от Кръстева като „тест за компетентност на всеки уважаващ себе си теоретик на превода и отправна точка за всеки задълбочен анализ“ (пак там). Водещо в дисертацията на Кръстева е Беньяминово схващане за превода като продължаване на живота, пребъждане, буквално „по-нататъшно живеене“, „продължаване на живеенето“, но и „задгробен живот“ (Fortleben) на оригинала, разгърнато във ветрило от фигурации на животворящата, но и неотделима от отказването от нещо и работата на скръбта същност на работата на преводача. Именно доколкото взима участие в социално- и лингвистично-историческия живот на оригинала, преводът „не е нито копие, нито възпроизвеждане, а обновяване на оригинала. Оригиналът *расте* и *оцелява* благодарение на превода и затова му е задължен. Това задължение се издължава от преводача, който поема отговорността *да продължи живота* на оригинала“ (с. 257, курсив мой, В. С.). Прочитът на Кръстева решително набляга в *Задачата на преводача* на семантичната верига *Leben-Lebendige-Lebenserscheinung-Überleben-Fortleben-Aufleben* с нейните жизненофилософски концептуални референции и субтилните ѝ метафорични разклонения.

Ето няколко примера за поставените в дисертационния труд акценти в цитати от Бенямин и коментари на Кръстева: 1) „Задачата на преводача се състои в това [...] да се доведе в превода семето на чистия език до съзряване“ (с. 247); 2) „Мантията не бива да бъде нито прекалено стегната, нито твърде свободна, а да обгръща със съпругеска нежност тялото на краля“ (с. 252); 3) „той [Бенямин, б. м.] дава ясен и еднозначен отговор на въпроса защо се превежда? – За да оцелее творбата. [...] преводът ѝ предоставя възможността да продължи да живее. [...] Преводът цели не просто възпроизвеждането на оригинала, а запазването на неговата жизненост.“ (с. 258); 4) преводът „осигурява както оцеляването на оригинала, така и обновяването на езика“ (с. 259); 5) творбата „търси своя адекватен преводач, за да продължи да живее. В този смисъл преводът се превръща в тест за жизнеността на творбата: от него зависят и нейното оцеляване, и нейната „слава“.“ (с. 260); 6) „Преводите... възникват тогава, когато в последващия си живот една творба е достигнала епохата на своята слава. [...] В тях животът на оригинала постига своя постоянно обновяващ се най-късен и най-пълен цъфтеж“ (с. 285, бел. 421); 7) „В акта на превеждане съжителстват два нагона: нагонът към живота, свързан с оригиналната творба, която живее благодарение на превода, и нагонът към смъртта, свързан с желанието да се

сломят съпротивите на собствения език.“ (с. 285). Митографичното мото към *Преображенията на Хермес* предвардващо вече е напомнило и предупредило, че богът покровител на превода се явява едновременно като Добър пастир, „подпомагал растежа на животните“, и като Психопомп, „съпровождащ душите на покойниците до подземния свят“³, като ни подготвя да приемем, следвайки Валтер Бенямин и Антоан Берман, че преводът е *Fortleben*.

Доколкото последният залог на теорията на превода на Ирена Кръстева е „[в]ърховното блаженство“, конституиращо работата на преводача като определена форма на *vita activa*, прицелена в „добрия живот със и за другия в справедливите институции“ (Рикьор), тя търси и разчита на дискурсивни съмишленици, при които превеждащият субект – и „добрия[т] превод“ (с. 236) – е във фокуса на интереса в качеството си на наместник на етическото измерение. Прочитът на *Задачата на преводача* въвежда в една теоретична архитектура, основаваща се върху концепциите на Антоан Берман и Пол Рикьор, които задават методологическата рамка и екзистенциалния телос на дисертационния труд. Задължеността спрямо първия е експлицирана по недвусмислен начин в дисертационния вариант на книгата на И. Кръстева, озаглавен, подхващайки *Изпитанието на чуждото* на Берман, „Изпитанието на преводимостта“. Книжният вариант на дисертационното изследване обаче е не по-малко експлицитен в засвидетелстването на дължимото на Берман и Рикьор, маркирайки определящата роля на двамата в композиционната подредба на труда чрез едно свръхнатоварено в рамките на научен текст повторение и (минимално) различие. Подзаглавието на книгата на Кръстева *Преводът между етика и херменевтика* намира композиционен израз в една рамкова конструкция на изложението, започващо с „Първа част. Етика на превода“ (*via* Берман) и завършващо с „Четвърта част. Херменевтика на превода“ (*via* Рикьор). Чрез своеобразен *mise en abyme* рамковата конструкция се реализира и на микротекстуално равнище посредством повторението с (минимално) различие на ключов за *Преображенията на Хермес* пасаж в края на „Етика на превода“, посветен на Берман – и в края на „Херменевтика на превода“, разглеждащ Рикьор. Кодата на „Етика на превода“ (по Берман) гласи: „Какво по-хубаво от удоволствието да приемеш чужденеца в твоя дом, но не, за да го оставиш безмълвен, а за да чуеш неговото слово и да дадеш на другите

³ Кръстева, И. *Преображенията на Хермес...*, с. 9.

възможност да разговарят с него.“ (с. 295-296) Напомняйки за един Пиер Менар, който не просто е автор на *Дон Кихот*, но и цитира собствения си *Дон Кихот*, „Херменевтика на превода“ (по Рикьор) – и *Преображенията на Хермес* – отзвучава така: „Какво по-хубаво от това да приемеш чужденец в своя дом, но не, за да го оставиш безмълвен, а за да чуеш неговото слово и да дадеш на другите възможност да разговарят с него.“⁴ Синтагмата „от удоволствието“ в началото на книгата се е превърнала в края ѝ в деиктичното „от това“ (и притежателното „твоя“ – във възвратно притежателното „своя“), без да се променя нищо друго в пасажа, съдържащ основния етически залог на дисертационния труд, може би за да ни напомни, че „върховното блаженство“ не задължително съвпада с „удоволствието“. Важно напомняме в един свят, който, макар и технологически да стои под императива на преводимостта и капиталистически да е сатуриран от преводи, все по-трудно разбира условията на възможност на една нехедонистична *vita beata* в „междуместията“ на езиците“ (с. 265).

Разполагането на превода *между* етика и херменевтика – в *междуместията* на метаезиците на етиката и херменевтиката – артикулира едно дълбинно продуктивно напрежение в теорията на Ирена Кръстева, намерило израз в алтернативните заглавия на изследователския ѝ проект: *Изпитанието на преводимостта* или *Преображенията на Хермес*. Фигурата на изпитанието решително спада към етическия регистър, чиято юдео-християнска генеалогия възхожда в крайна сметка към прасцената, в която напълно Другото ни изпитва. Кръстева рефлектира това последно основание на фигурата на „изпитанието на чуждото“ през критиката на Жан-Ръоне Ладмирал и неговото разделяне на теоретиците на превода на „изворовисти“ и „целевисти“, успешно преформулиращо традиционната дилема „вярност“ vs. „свобода“. В типологията на Ладмирал, внимателно отчетена в дисертационното изследване, Бенямин и Берман са „заклети изворовисти“ (с. 183), каквато в крайна сметка е и херменевтиката на Рикьор с нейната миноритарно-протестантска фундираност. Заедно с Ладмирал, рефериран от Кръстева, можем да се запитаме дали пред нас не е една „изворовистка утопия на превода“, дали не трябва да сме „изключително скептично настроен[и] и към *изворовисткото* свеждане на уважението към оригиналния текст до „етико-метафизичната фигура на другостта (Друг, Бог, Несъзнаваното)“ (с. 184, курсив И. К.). На този фон фигурата на преобразението се оказва

⁴ Цит. съч., с. 175.

по-поливалентна и способна да обхване и приюти противоположности, съвпадащи в бога покровител на преводача, „[т]ова двусмислено същество, изобразявано ту като младеж, ту като старец, ту голобрадо, ту с брада, възплъщавало непрекъснатото преображение“ (с. 193). В светлината на фигурата на преобразението преводът може да бъде видян едновременно и като „*преобразуване* на мъртвия текст в живо слово“ (с. 21, курсив И. К.)⁵, и като „способността на целевия език да се подчини на преобразуващата сила на изходния език“ (с. 281), и като „желание за преобразяване на родния език при сблъсък с чуждия“ (с. 283) – и в крайна сметка като Езра-Паундовско „преображение“ (с. 51), при което преводачът се превръща в *Personae*, усилващи звука и огласяващи „дошлия от другаде [sic] глас“ (с. 199). Така фигурата на преобразението и неговата множественост с обич и в подробности обгръща със съпругеска нежност крайностите на „[п]реобразуващия превод, който променя думите или смисъла, или жертва едното или другото“ (с. 294), от една страна, и удоволствието да приемеш чужденец в твоя дом, от друга – върховните блаженства на преводача.

Трябва да призная в края на този прочит на дисертацията на Ирена Кръстева, че той е отявлено „изворовистки“. От един в основата си изворовистки патос са мотивирани и въпросите ми. Първият се отнася до превода на Хайдегеровото *Erfahrung des Fremden* (срв. с. 37, бел. 41) като „изпитание на чуждото“. Очевидно тук Кръстева следва превода на А. Берман, който в случая е неочаквано „целевистки“. Същевременно на с. 197 от дисертацията се предлага „изворовистки“ превод на *Erfahrung* като „опит“. Изпитание или опит? Или и двете, доколкото опитът на чуждото се мисли като изпитание? Вторият въпрос касае един важен за дисертацията отявлен целевист – Езра Паунд и неговите *Santos: Кантос* (с. 56) или *Кантоси* (срв. с. 57)? И последният ми въпрос има отношение към проблематиката на езиковото „междуместие“ и „гостоприемство“: „Лео Спицер“ (с. 189) или Лео Шпитцер?

Нека обобща. Обсъжданият труд се характеризира с изключителна дружелюбност към читателя, качество, което е голяма рядкост в жанра на големия докторат, без да жертва теоретичната си издържаност и софистицираност. Очевиден продукт на дългогодишна изследователска работа, плътно обвързана с преводаческа и преподавателска практика, извървеният в дисертацията път се разполага изцяло отвъд популярната практика на

⁵ Книжният вариант на дисертационния труд допълва: „на Танатос в Ерос“ – цит. съч., с. 13.

бързите процедури. Изследването на Ирена Кръстева демонстрира постигането на едно трудно равновесие между личен опит, емпирични познания и теоретична арматура, едновременно прегледно представя актуалното състояние на дебата около проблематиката на превода и прави недвусмислен избор в полза на определено схващане за теория, мислена като екзистенциална рефлексия. Дисертационният труд е първото по рода си българоезично изследване, разглеждащо систематично актуални парадигми на превода в херменевтичен ключ, с безспорен принос не само към теорията на превода, но и по-общо към българската хуманитаристика като цяло.

Изхождайки от тези качества на обсъжданата дисертация, с вътрешна убеденост ще гласувам на доц. д-р Ирена Николова Кръстева-Градева да бъде присъдена научната степен „доктор на науките“.

12.02.2016 г.

София

проф. дфн Владимир Сабоурин